

Turkish Studies

Volume 13/4, Winter 2018, p. 1169-1192

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12884>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Ocak 2018 ✓ Accepted/Kabul: Mart 2018
✍ Referees/Hakemler: Doç. Dr. Celal Teyyar UĞURLU – Doç. Dr. Zülfü DEMİRTAŞ

This article was checked by iThenticate.

HOŞGÖRÜ TUTUM ÖLÇEĞİ: BİR ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMASI

Halil TAŞ*

ÖZET

İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin hoşgörü değerine ilişkin tutumlarını ölçebilecek geçerli ve güvenilir bir tutum ölçeği geliştirmeyi amaçlayan bu çalışma, tarama modeli niteliğinde betimsel bir çalışmadır. Çalışma grubunu, Ordu ili Altınordu ilçesindeki ilkokullarda öğrenim gören 548 dördüncü sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Tutum maddelerini oluşturma, uzman görüşüne başvurma, ön deneme, geçerlik çalışması, faktör analizi ve güvenilirlik hesaplama aşamalarına uygun olarak geliştirilen ölçekle ilgili olarak madde geçerliğine kanıt olmak üzere madde-toplam korelasyonları ve alt-üst grup ortalamaları farkına dayalı madde analizi hesaplanmıştır. Madde-toplam korelasyonları .35 ile .65 arasında değişen ölçeğin %27'lik alt-üst grupların ortalamaları arasındaki tüm farkların anlamlı olduğu belirlenmiştir. Yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda, faktör yük değerleri .813 ile .432 arasında değişen ve toplam varyansın %88,466'sını açıklayan 5 faktör elde edilmiş ve elde edilen bu faktörler "Anlayış", "Saygı", "Empati" "Esneklik" ve "Önyargı" olarak adlandırılmıştır. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonuçları ise modelin uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir düzeyde olduğunu gösterirken, yapılan açımlayıcı faktör analizinden elde edilen sonuçları da doğrulamıştır. 14'ü olumlu, 15'i olumsuz olmak üzere toplam 29 maddeden oluşan ölçeğin iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı .87 olarak hesaplanmıştır. Yapılan analizler ve hesaplamalar sonucunda; geliştirilen Hoşgörü Tutum Ölçeğinin, ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin hoşgörü değerine ilişkin tutumlarının belirlenmesinde geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olarak kullanılabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hoşgörü, Tutum, Tutum Ölçeği, Ölçek Geliştirme, Değer

---

SCALE OF TOLERANCE ATTITUDE: A STUDY OF SCALE DEVELOPING

ABSTRACT

This study, which aims to develop a valid and reliable attitude scale that can measure the attitudes of the 4th grade primary school students to the tolerance value, is a descriptive study as a screening model. The working group constitutes 548 fourth grade students studying in the primary schools in the district of Ordu, Altınordu. Substance-total correlations and item analysis based on the difference between the upper and lower group averages were calculated as evidence for item validity with respect to the scale developed in accordance with the stages of building attitude, expert opinion, pre-test, validity study, factor analysis and reliability calculation. All of the differences between the mean of the subscales of the item-total correlations ranging from .35 to .65 and the subscales of 27% were found to be significant. As a result of the explanatory factor analysis, 5 factors were obtained which explained 88.466% of the total variance which ranged from .813 to .432 and these factors were obtained as "Understanding", "Respect", "Empathy", "Flexibility" and "Prejudice ". Verified confirmatory factor analysis results also confirm the results obtained from the explanatory factor analysis, while showing that the model's goodness of fit indexes are acceptable. The internal consistency reliability coefficient of the scale consisting of 29 items, 14 of which is positive and 15 of which is negative, was calculated as .87. As a result of analysis and calculations made; the developed Tolerance Attitude Scale can be used as a valid and reliable measurement tool in determining the attitudes of the fourth grade students of primary school to their tolerance values.

STRUCTURED ABSTRACT

Introduction

In this study, it was aimed to develop a valid and reliable attitude scale which could measure the attitudes of the 4th grade students of primary school to their tolerance values. Scientists have tried to measure attitudes by developing techniques and scales such as interviews, behavioral observations, psycho-physiological measures, and attitude scales, since understanding the relationship between attitude and behavior and interpreting behavior through attitudes requires a reliable measurement of attitudes. Attitudes can't be directly measured but can be measured by means of direct and indirect measurement techniques and tools by the individual's behaviors and responses to the situation they encounter. The attitude scales used to determine attitudes are measurement tools that help to determine what someone or a group of people thinks about what they are doing, what they think about it, and what they feel about it.

There is an undeniable prejudice in the creation of a social consciousness based on democracy, human rights, justice and solidarity, based on tolerance of differences, abandonment of prejudices, absence of othering and detention. As all the world and in Turkey can be solved by more peaceful means of ensuring the atmosphere of tolerance and

problems, especially educational institutions, the family and in all other institutions and organizations from time to time determine their attitudes to tolerance values of individuals can provide significant results. Measuring the attitudes is very important in terms of determining the method to be followed in the cognitive and behavioral targets to be given to the individual.

When the current literature is examined, it has been seen that a measurement tool to determine the attitudes of the fourth-year primary school students to the tolerance value has not been developed. In this study, it was aimed to develop a valid and reliable attitude scale which could determine the attitudes towards both the existing deficit and the tolerance value. This point in, the aim of working is to develop a valid and reliable attitude scale that will measure the attitudes of the fourth grade pupils to the value of tolerance.

Method

This research is a descriptive study as a screening model. The study group of the study constitutes 548 fourth grade students studying in the primary schools in the district of Ordu, Altınordu. Of the 548 students who constituted the study group, 267 were female and 48.72% were male and 281 were male and 51.27% of the sample were male. Since the value of tolerance has been determined by the Ministry of National Education as a value which should be given directly within the scope of the fourth grade social studies course of elementary school, the fourth grade students of the primary school in the study were determined as the study group. First, the histogram of the data distribution was examined and then the Kolmogorov-Smirnov test was used to test the normality hypothesis of the data distribution with respect to the scale developed in accordance with the steps of creating attitudes, applying expert opinion, pre-testing, validity study, factor analysis and reliability calculation. A t-test was conducted to determine the significance of the difference between the mean scores of the item total test correlations on the draft attitude scale and the mean scores of the lower and upper groups of each item on the scale. The analysis of the data was carried out using basic component analysis. Before interpreting the values of the principal component analysis, the results of the Barlett Test of Sphericity, which tests whether there is a correlation between the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) value and the variables giving information about the adequacy of the sample size, assumptions of this analysis, were examined. Factor number is determined according to eigenvalues, line graph and variance ratio criteria. Verifiable Factor Analysis was performed using Varimax Rotation and principal component analysis to determine construct validity of the scale, and Confirmatory Factor Analysis was performed to test the resulting. The Cronbach's Alpha reliability coefficient was calculated for the subscales of the scale and for all.

Findings

The study found that the item-total correlation varied between .35 and .65 and all the differences between the 27% upper group and 27% lower group were significant. Of the items in the final measure, 14 are positive and 15 are negative. As a result of the exploratory Factor Analysis applied to the scale, it was seen that the items in the measure were collected in 5 sub-dimensions as "Understanding", "Respect", "Empathy", "Flexibility" and "Prejudice". These 5 factors, the compliance indices of the scale were calculated as GFI = 0.91, AGFI = 0.90, CFI = 0.93, RMR =

0.028, RMSEA = 0.53 and NFI = 0.88 as a result of the Confirmatory Factor Analysis. The internal consistency reliability coefficient of the scale was determined to be .87.

Results and Discussion

In this study, which aims to develop a valid and reliable attitude scale for determining the attitudes of the 4th grade students in terms of tolerance value for primary school students, a final scale of 29 items on 75 item draft attitude scale for 548 elementary school fourth grade students was created. The study found that the item-total correlation varied between .35 and .65 and all the differences between the 27% upper group and 27% lower group were significant. Of the items in the final measure, 14 are positive and 15 are negative. As a result of the exploratory Factor Analysis applied to the scale, it was seen that the items in the measure were collected in 5 sub-dimensions as "Understanding", "Respect", "Empathy", "Flexibility" and "Prejudice". These 5 factors, the compliance indices of the scale were calculated as GFI = 0.91, AGFI = 0.90, CFI = 0.93, RMR = 0.028, RMSEA = 0.53 and NFI = 0.88 as a result of the Confirmatory Factor Analysis. The internal consistency reliability coefficient of the scale was determined to be .87. As a result of analysis and calculations made; the developed Tolerance Attitude Scale can be used as a valid and reliable means of measuring attitudes towards the value of tolerance of fourth grade students in primary school.

Can be used as a means of collecting data in subsequent investigations as it is understood that the scale, validity and reliability requirements developed to determine attitudes towards the value of tolerance by fourth grade students in primary school are provide. This study is limited the value of tolerance, primary school fourth grade students and primary school fourth grade social studies program. On the basis of other class-level learners and other values, scales of different attitudes can also be developed.

Keywords: Value, Tolerance, Attitude, Attitude Scale, Scale Development

1. Giriş

21. yüzyılda bilim ve teknolojiadaki hızlı gelişme ve değişmeler sonucunda oluşan birtakım olumsuzlukların, toplumları ciddi anlamda tehdit ettiği söylenebilir. Günümüzde hızla büyümekte olan sosyal sorunlar, artan şiddet olayları ve cinayetler, terör eylemleri, intihar vakaları, hırsızlık olayları, uyuşturucu kullanımı, tahammülsüzlük, saygısızlık, hoşgörüsüzlük gibi olumsuz durumlardan hem toplumlar hem de genç nesiller ciddi boyutlarda etkilenmektedir (Aladağ, 2009). Sosyal hayatın düzenli ve sistemli bir şekilde sürdürülmesi; sevgi, saygı, doğruluk, dürüstlük, adalet, yardımseverlik, sorumluluk, özdenetim, özgüven, sabır, dostluk ve hoşgörü gibi temel insani değerlerle olanaklı olabilir (Aktepe, 2010).

Bir toplumun geleceği, her yönüyle iyi yetişmiş, donanımlı ve birtakım değerlere sahip bireylerin varlığıyla yakından ilişkilidir. Belli değerlerin bireylere kazandırılması ve bireylerin bu değerleri içselleştirerek ona yönelik olumlu tutum ve davranışlar sergilemeleri, toplumda ortaya çıkabilecek rahatsız edici olay ve durumları engelleyerek, toplumda huzur ve barış ortamının tesisini sağlayacaktır denebilir. Bundan dolayı, bireylerin istedik birtakım değerlerle donatılmalarının toplumlar için yadsınmaz bir önemi bulunmaktadır. Bireylerin yetişme ve belli değerleri kazanma süreci, ailede başlayıp okulda devam ettiğinden, özellikle ilkokuldan başlayıp temel bazı insani

değerleri çocuklara aktarmak eğitim sistemlerinin vazgeçilmez görevleri arasında yer almalıdır (Aladağ, 2009).

İnsanların bireysel ya da toplum olarak sergiledikleri düşünce, tutum ve davranışların tamamının diğer birey veya toplumlar tarafından kabul edilebileceğini söylemek olanaklı değildir. Dolayısıyla, kültürel farklılıkların bir zenginlik olarak yaşama yansıtıldığı demokrasi, insan hakları, hoşgörü, adalet ve dayanışmaya dayanan bir çevrede birlikte uyum içinde yaşama isteği ön plana çıkmaktadır. Bu özelliklere sahip bir yaşam bilincinin kazandırılmasında eğitim ve kültürün tartışılmayacak derecede önemli bir yeri olduğu rahatlıkla söylenebilir. Demokrasi, insan hakları, adalet ve dayanışmaya dayanan, farklılıklara tahammülün esas alındığı, önyargıların terk edildiği, ötekileştirme ve tecridin bulunmadığı bir toplumsal bilincin yaratılmasında ve bu bilincin topluma yansıtılmasında hoşgörünün önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Birey ya da grup olarak, öteki olarak tanımlanan diğerlerinin düşünce, duygu ve davranışlarına saygı gösterme, anlama ve onları olduğu gibi kabul etme toplumsal yaşamın en temel özelliklerinden biri olduğundan, bunu sağlayacak olan hoşgörünün insan hayatındaki önemi gittikçe artmaktadır (Şahin, 2011).

Hoşgörü; dil, din, ırk, cinsiyet, inanç ve düşünce açısından farklı olan başkalarının varlığından rahatsız olmama hali olarak tanımlanabilir (Akarsu, 1998; Öner, 1999). Hoşgörü; bireylerin kendi inanç, düşünce, anlayış ve değer yargılarına uymayan düşüncelere, inanç, anlayış ve değer yargılarına sahip bireylerin haklarına saygı duymaları halidir (Keleş, 1995). Hoşgörü, teknolojik olanakların artması, iletişim araçlarının gelişmesi, göç olaylarının artması gibi sebeplerle farklı inanç ve yaşam tarzını benimsemiş kişilerle karşılaşma ve beraber yaşama deneyiminin artmasıyla toplumsal bir gereksinim haline almıştır (Kaymakcan, 2007). Hoşgörü, insanlar arasındaki bireysel farklılıkları dikkate almakla birlikte din, cinsiyet, ırk, soy, nesep, makam-mevki, zengin-fakir ayrımı yapmadan bütün insanları aynı kabul eder (Taş ve Kiroğlu, 2017).

Günlük dilde hoşgörü, başkalarının yaşam tarzına saygı göstermek, merhamet ve şefkat duygusuna sahip olmak, tahammül etmek, bir güçlüğü katlanmak, tevekkül etmek vb. olarak ifade edilmektedir. Kuyurtar'a (2000) göre hoşgörü, farklılıkların eşit ve eşdeğer kabul edilerek birlikteliğini değil, taraflar arasındaki eşitsizliği koruyarak, ilişkinin seyri ve süresinin, hoşgörenin tasarrufunda olduğu belli bir egemenlik ilişkisini ifade etmektedir. Toplumsal çeşitliliği esas alan hoşgörü kavramının, her şeyi görmezlikten gelme, vurdumduymazlık, ilgisizlik, kayıtsız kalmak gibi kavramlardan farklı değerlendirilmesi önemlidir (Yürüşen, 1996). Toplumsal çeşitlilikten anlaşılması gereken, bir toplumu oluşturan fertlerin çeşitli yönlerden birbirlerinden ayrı oluşlarıdır (Walzer, 1998). İnsanların farklı olan davranışlarının ya da tercihlerinin dikkate alınarak kabul edilmesi anlamına gelen hoşgörü, sadece sözselsel bir ifade değil, aynı zamanda farklılıklarıyla kabul edilen kişinin de farkında olduğu bir durumdur (Yürüşen, 1996).

Günümüzün önemli değerlerinden biri olan hoşgörünün gerekliliği ailede, okulda, çevrede, iş yerlerinde, kısaca toplumsal yaşamın her alanında gün geçtikçe daha çok duyumsanmaktadır. Birlikte yaşadığımız insanlarla uyumlu yaşayabilmenin ve sağlıklı iletişim kurabilmenin alt yapısını oluşturan hoşgörü; güvenin ve saygının hakm olduğu bir yaşam sürdürebilmenin en temel unsuru, birlikte yaşamın bir sonucu olarak oluşan problemleri çözebilmenin en önemli yoludur (Tatar, 2009). Toplumsal sorunları çözecek ve toplumsal barışı sağlayacak bir hoşgörü kültürü oluşturmak, her şeyden önce hoşgörünün eğitimde temel bir ilke olarak kabul edilip benimsenmesine ve genç insanların bu temel ilke doğrultusunda yetiştirilmelerine bağlıdır denebilir.

İnsanların tutum ve davranışlarını etkileyen değerler, tutum ve davranışları belirlemede ve biçimlendirmede önemli işlevler görürler (Dilmaç, 1999). Tutumlar, bireyin kendine ya da çevresindeki herhangi bir toplumsal objeye ya da olaya karşı deneyim ve bilgilerine dayanarak örgütlediği bilişsel, duyuşsal ve davranışsal tepkilerdir (Baysal, 1981). Tutumlar, belirli kişi, nesne, olay ya da kurumlara karşı sürekli aynı şekilde davranmamıza neden olan devamlı ve değişmeyen inanç, duygu ve eğilimlerdir (Güneş, 2015). Doğrudan doğruya gözlenemeyen, ancak davranışların

anlamlandırılmasıyla öğrenilebilen tutumlar, bir bireyin kazanılmış kişilik özelliklerinin bir parçası olarak tanımlanabilir (Morgan, 1999).

Tutum ile davranış arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi ve tutumlardan hareketle davranışların yorumlanabilmesi öncelikli olarak tutumların güvenilir bir biçimde ölçülmesini gerektirdiğinden, bilim insanları görüşme, davranış gözlemi, psiko-fizyolojik ölçümler, tutum ölçekleri gibi teknikler ve ölçekler geliştirerek tutumları ölçmeye çalışmışlardır (Aydın, 2002). Tutumlar doğrudan ölçülemezle birlikte, yöneltildiği duruma ilişkin davranış ve cevaplar dolayısıyla doğrudan veya dolaylı ölçme teknikleri ve araçlarıyla ölçülebilirler (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2006). Tutumları belirlemede kullanılan tutum ölçekleri, bir kimsenin ya da grubun neleri, ne oranda önemseydiğini, söz konusu duruma dair ne düşündüğünü ve ne duyumsadığını tespit etmeye yarayan araçlardır (Yeşilyaprak, 2012).

Alanyazın incelendiğinde, ilköğretim 5-8. sınıf öğrencilerinin hoşgörü yönelimlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi amacıyla “Hoşgörü Eğilim Ölçeği” geliştirildiği (Çalışan ve Sağlam, 2012), alanyazında, demokratik değerlere yönelik ölçek geliştirme çalışmalarının (Akbaşlı, Yanpar-Yelken ve Sünbül, 2010; Selvi, 2006; Yeşil, 2010) ve fen lisesi öğrencilerine uygulanan İnsani Değerler Eğitimi Programı’nın etkililiğini istatistiksel olarak test etmek amacıyla, sorumluluk, dostluk, barışçı olma, saygı, hoşgörü ve dürüstlük boyutlarından oluşan “İnsani Değerler Ölçeği” geliştirme çalışmasının (Dilmaç, 2007) yer aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, ilköğretim öğretmenlerinin çalışma grubu olarak belirlendiği “Demokrasi ve Hoşgörü Tutum Ölçeği” geliştirme çalışması (Büyükkaragöz, 1995) ile öğretim elemanlarının sınıfta hoşgörüye yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla, üniversite öğrencilerinin çalışma grubu olarak seçildiği “Sınıf İçi Hoşgörü Ölçeği” geliştirme çalışması (Kıroğlu, Elma, Kesten ve Egüz, 2012) yapıldığı görülmüştür. Alanyazında yer alan bu çalışmaların doğrudan ilköğretim dördüncü sınıf öğrencilerinin hoşgörü değerine ilişkin tutumlarını ölçmeye yönelik bir ölçek geliştirme çalışması olmadığı, daha çok üniversite öğrencilerinin, öğretim elemanlarının, öğretmenlerin ya da üst sınıflardaki/yaşlardaki öğrencilerin tutumlarını belirlemeye yönelik çalışmalar olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda, geliştiren ölçeklerin bazılarının hoşgörü değerine ilişkin tutumları belirlemenin yanı sıra demokrasi ve insani değerlere ilişkin tutumları da belirlemeye yönelik geliştirildiği tespit edilmiştir. Bu özelliklerinden dolayı, alanyazında mevcut olan ölçeklerin, hoşgörü değerini dolaylı yoldan ölçen ölçekler oldukları da söylenebilir. Bütün bunlar birlikte ele alındığında, ilköğretim dördüncü sınıf öğrencilerinin hoşgörü değerine yönelik tutumlarını tespit etmeye ilişkin bir tutum ölçeği geliştirme çalışmasına ihtiyaç olduğu ve bu çalışmanın/ölçeğin yukarıda sözü geçen çalışmalardan/ölçeklerden amaç, içerik, çalışma grubu ve hedef kitle açısından farklı olduğu düşünülmektedir. Kaldı ki “küçük yaşlar, hoşgörü değerinin içselleşip yaşam tarzına dönüşmesinde çok kritik yaşlardır” (Demircioğlu, 2008; Kınca ve Işık, 2003). Çünkü bu dönemde çocukların, değerlerin edinilmesi amacıyla düzenlenecek faaliyetlere istekli olarak katılma ve değerleri içselleştirme yöneliminde oldukları söylenebilir (McGowan ve Godwin, 1986). Bunun yanında, zorunlu ve parsız olmasından dolayı “bir ülkenin yurttaşlarının tamamına yakını çocukluk yıllarını kapsayan ilköğretim sürecinden geçmelerine karşın, orta ve yükseköğretime devam etmeyebilmektedirler” (Ersoy, 2007; Yeşil, 2002). Hoşgörü değerinin benimsenmesinde ilköğretim basamağının çok önemli olduğu bilinmektedir. Kişilik gelişiminin oluşmaya başladığı ve geleceğe ilişkin hedeflerin yavaş yavaş belirlenmeye başladığı ilköğretim çağındaki çocukların, değerleri kazanma düzeylerini ve değerlere ilişkin tutumlarını belirlemek yadsınamaz bir önem sahip olduğundan (Taş, 2016), bu çalışmada geliştirilen “Hoşgörü Tutum Ölçeği”nin alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Eğitim sisteminin genel amaçları içerisinde yer alan değerlerin öğrenciler tarafından edinilip edinilmediğinin test edilmesine ihtiyaç vardır. Okullarda bilişsel davranışlara ulaşma düzeyleri düzenli olarak kontrol edilmekte ancak duyuşsal davranışlar planlı bir şekilde kazandırılmadığı gibi kazanılıp kazanılmadığının ölçülmesi de güçtür (Akbaş, 2004). Kişinin bir olay ya da olguya yönelik

tutumu, onun o olay ya da olguya ilişkin davranış örüntüsünün genel bir desenini oluşturduğundan (Ajzen and Fishbein, 1977) ve elde edilen bilişsel başarının duyuşsal başarı ile pozitif bir ilişkisi bulunduğu, tutumların belirlenmesi kişiye aktarılacak bilişsel ve davranışsal hedeflerde izlenecek yöntemin belirlenmesi bakımından son derece önemlidir (Bloom, 2012). Tutumları belirlemek amacıyla anket, görüşme, gözlem gibi tekniklerin kullanılması ve tutum ölçeklerinin geliştirilmesi, değerlerin ne derece kazandırılıp kazandırılmadığının tespit edilip farklı değer aktarma uygulamalarının geliştirilmesi veya var olan uygulamaların revize edilmesi açısından önemlidir.

Mevcut alanyazın incelendiğinde, ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerinin hoşgörü değerine ilişkin tutumlarını belirlemeye yönelik bir ölçme aracının geliştirilmediği görülmüştür. Bu çalışmada hem alanyazındaki mevcut eksikliği giderebilecek hem de hoşgörü değerine ilişkin tutumları belirleyebilecek geçerli ve güvenilir bir tutum ölçeğinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Buradan hareketle, çalışmanın amacı; ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerinin hoşgörü değerine ilişkin tutumlarını ölçebilecek geçerli ve güvenilir bir tutum ölçeği geliştirmektir.

2. Yöntem

İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin hoşgörü değerine ilişkin tutumlarını belirlemek amacıyla kullanılabilir geçerli ve güvenilir bir tutum ölçeği geliştirmeyi amaçlayan bu çalışma tarama modeli niteliğinde betimsel bir çalışmadır. Tarama modeli, geçmişte ya da mevcut olan bir durumu olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan; araştırmaya konu olay, kişi ya da nesneyi kendi şartları içerisinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışan bir yaklaşımdır (Karasar, 2017).

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini, 2017-2018 eğitim öğretim yılında Ordu ili Altınordu ilçesindeki ilkökullarda öğrenim gören 4. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise bu okullarda öğrenim gören 548 dördüncü sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini oluşturan 548 öğrencinin 267'si kız olup örneklemin %48,72'sini, 281'i erkek olup örneklemin %51,27'sini oluşturmaktadır. Çalışmada ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerinin seçilmesinin nedeni, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, hoşgörü değerinin ilkökul dördüncü sınıf sosyal bilgiler dersi kapsamında doğrudan verilmesi gereken bir değer olarak belirlenmiş olmasıdır.

2.2. Verilerin Toplanması

Oluşturulan Hoşgörü Değeri Tutum Ölçeği deneme formu, araştırmacı tarafından 548 ilkökul dördüncü sınıf öğrencisine uygulanmış, deneme formunu doğru ve eksiksiz cevaplayan 528 öğrencinin yanıtları dikkate alınmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Deneme formuna doğru ve eksiksiz cevap veren 528 öğrencinin verdiği cevaplar doğrultusunda ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Bu amaçla öncelikle veri dağılımına ait histogram incelenmiş, ardından veri dağılımının normallik varsayımının test edilmesi için Kolmogorov-Smirnov testi kullanılmıştır. Taslak tutum ölçeğine ait madde toplam test korelasyonları ve ölçekte yer alan her maddeye ait puan dağılımının alt ve üst gruplarına ait ortalamalar arasındaki farkın anlamlılığına ilişkin t testi yapılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde temel bileşenler analizi kullanılmıştır. Temel bileşenler analizine ait değerlerin yorumlanmasından önce, bu analizin varsayımları olan örneklem büyüklüğünün yeterliği konusunda bilgi veren Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri ve değişkenler arasında korelasyon olup olmadığını test eden Barlett Testi (Barlett Test of Sphericity) sonuçları incelenmiştir. Faktör sayısı ise özdeğer (eigenvalues), çizgi grafiği (screeplot) ve varyans oranı kriterlerine göre belirlenmiştir. Ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek için Varimax Döndürme ve temel bileşenler analizi kullanılarak Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmış, AFA ile ortaya konulan yapının test edilmesi için Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Ölçeğin alt boyutları ve tamamı için ayrı ayrı Cronbach's Alpha

güvenirlilik katsayısı hesaplanmıştır. Araştırmanın AFA ve madde analizi çalışmaları için SPSS.22 paket programı, DFA çalışmaları için ise AMOS.21 paket programı kullanılmıştır.

İlgili alanyazına göre bir tutum ölçeğinin geliştirilmesi aşamaları genel olarak şöyle sıralanabilir (Devellis, 2017; Karasar, 2017; Tavşancıl, 2014; Tezbaşaran, 1996;):

1. Tutum maddelerini oluşturma.
2. Uzman görüşüne başvurma.
3. Ön sınama.
4. Geçerlik çalışması.
5. Faktör analizi ve güvenilirlik hesaplama.

Tutum Maddelerini Oluşturma

Bu çalışmada, ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin değer kazanımlarına ilişkin tutumlarını belirlemek amacıyla geçerli ve güvenilir bir tutum ölçeği geliştirmek amaçlandığından, öncelikle ilgili alanyazın taranarak ve alan uzmanları ile görüşülerek hoşgörü değerleri ile ilgili 75 maddeden oluşan bir madde havuzu oluşturulmuştur. Boş bırakma tepkisinden veya kalıp yargılara dayalı tepkilerden kaçınmak için ölçek maddelerinin yarısının tutum boyutunun bir tarafını (olumlu uzamını) diğer yarısının da öteki tarafını (olumsuz uzamını) kapsayan ifadelerden oluşturulması gerektiğinden (Tezbaşaran, 1996), hazırlanan maddelerin olumlu-olumsuz durumlarının sayı olarak birbirine yakın olmasına özen gösterilmiş ve 75 maddenin 37 tanesi olumlu, 38 tanesi olumsuz olarak hazırlanmıştır.

Likert tipi tutum ölçeğinde derecelmeler 2'li, 3'lü, 5'li, 6'lı, 7'li, 9'lu hatta 11'li olabildiğinden (Tavşancıl, 2014; Köklü, 1995), ölçekte 5'li dereceleme kullanılmıştır. Ölçeğin nötr bir orta noktaya sahip olup olmaması konusu tartışma konusu olmakla birlikte, “maddelerin boş bırakılmasını ya da ortaldaki herhangi bir noktanın işaretlenmesini önlemek amacıyla” (Köklü, 1995) ölçekteki ifadeler, “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katılıyorum” ve “tamamen katılıyorum” şeklinde derecelendirilmiştir. Puanlamada ise olumlu durumda “tamamen katılıyorum” 5, “katılıyorum” 4, “kararsızım” 3, “katılmıyorum” 2 ve “kesinlikle katılmıyorum” 1 puanla puanlanmış; olumsuz durumlarda ise, bunun tersi olarak “hiç katılmıyorum” 5, “katılmıyorum” 4, “kararsızım” 3, “katılıyorum” 2 ve “tamamen katılıyorum” 1 puanla puanlanmıştır. Kısaca, olumlu anlam taşıyan ifadeler sırasıyla “tamamen katılıyorum” seçeneğinden “kesinlikle katılmıyorum” seçeneğine doğru 5-4-3-2-1 şeklinde puanlanırken, olumsuz anlam taşıyan ifadeler “kesinlikle katılmıyorum” seçeneğinden “tamamen katılıyorum” seçeneğine doğru tam tersi olarak 1-2-3-4-5 şeklinde puanlanmıştır.

Uzman Görüşüne Başvurma

Kapsam geçerliğini sağlamak için bu aşamada, madde havuzunda yer alan ifadelerle ilgili olarak, alan uzmanı iki öğretim üyesi, ilkokul dördüncü sınıfı okutan üç sınıf öğretmeni ve iki Türkçe öğretmenin görüşleri alınmıştır. Alan uzmanı iki öğretim üyesinin görüşleri, “uygun/geçerli” ve “uygun /geçerli değil” şeklinde iki seçenekli bir cevap formatı kullanılarak alınmıştır. Uzmanların %100 uyuşma gösterdikleri maddelerin geçerli olmasına ve bu oranın altında kalan 13 maddenin de ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir. Büyüköztürk'e (2016) göre uzman uyuşma düzeylerinin %90-100 olması ideal olmakla birlikte, %70-80 oranında uyuşma sağlanan maddeler de yeniden düzenlenmek suretiyle ölçekte tutulabilir. Üç sınıf öğretmeni ile yapılan görüşmeler sonucunda, öğrencilerin düzeylerinin üstünde olduğu tespit edilen 3 maddenin ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir. Ayrıca, hazırlanan ifadelerin dil kurallarına uygunluğunun sağlanması amacıyla üç Türkçe öğretmeniyle yapılan görüşme sonucunda, öğrenciler tarafından anlaşılacak ya da yanlış anlaşılacak durumdaki 3 maddenin daha ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir.

Ön Sınama

Ön sınama aşamasında, ölçekte yer alan ifadelerin öğrenciler tarafından anlaşılabilirliğinin sağlanması ve süre tespiti için ölçek 30 ilkokul dördüncü sınıf öğrencisine uygulanmıştır. Bu uygulamada, öğrencilerin anlamadıkları ya da yanlış anladıkları maddeler, uzman görüşleri doğrultusunda yeniden gözden geçirilmiş ve amaca hizmet etmeyen 3 maddenin ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir. Bu uygulamadan sonra 40 ilkokul dördüncü sınıf öğrencisi üzerinde ölçeğin bir deneme uygulaması daha yapılmış ve öğrencilerin ölçeği 10-13 dakika arasında cevapladıkları tespit edildiğinden, 53 maddelik taslak ölçek için verilecek süre 11 dakika olarak belirlenmiştir.

Asıl Uygulama

Deneme uygulamasından sonra, Ordu ili Altınordu ilçesinde bulunan beş ilkokuldaki 528 dördüncü sınıf öğrencisi üzerinde tutum ölçeğinin asıl uygulaması gerçekleştirilmiştir. Uygulamaya katılan 528 öğrencinin 257 tanesi kız olup çalışma grubunun %48,67'sini, erkek olan 271 katılımcı ise çalışma grubunun %51,32'sini oluşturmaktadır. Tavşancıl'a (2014) göre ölçeğin geçerlik çalışmalarında faktör analizi uygulanacağı için örneklem büyüklüğünün ölçekteki ifade sayısının en az beş hatta on katı olması gerekir. Bu durumda, uygulamanın yapıldığı örneklem büyüklüğünün, ölçekte yer alan ifade sayısının 9,96 katı olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce ölçeğin ön deneme uygulamasının yapıldığı okulların öğrencileri asıl uygulama kapsamı dışında bırakılmıştır.

Ölçeğin asıl uygulaması sonrasında elde edilen veriler SPSS 22.0 paket programına aktarılmış ve yapılan kontrollerde hatalı veri girişi olmadığı anlaşılmıştır. Kayıp veri kontrolü yapmak ve varsa kayıp verilerin tamamlanması için SPSS 22.0 paket programı üzerinden "replace missing values with series mean" işlemi yapılmış ve kayıp veri olmadığı görülmüştür.

Ölçekteki ifadeler, "kesinlikle katılmıyorum", "katılmıyorum", "kararsızım", "katılıyorum" ve "tamamen katılıyorum" şeklinde derecelendirilmiştir. Puanlamada ise olumlu durumda "tamamen katılıyorum" 5, "katılıyorum" 4, "kararsızım" 3, "katılmıyorum" 2 ve "kesinlikle katılmıyorum" 1 puanla puanlanmış; olumsuz durumlarda ise, bunun tersi olarak "hiç katılmıyorum" 5, "katılmıyorum" 4, "kararsızım" 3, "katılıyorum" 2 ve "tamamen katılıyorum" 1 puanla puanlanmıştır. Ölçekte olumlu ifadeler "tamamen katılıyorum" seçeneğinden "kesinlikle katılmıyorum" seçeneğine doğru 5-4-3-2-1 şeklinde, olumsuz ifadeler ise "kesinlikle katılmıyorum" seçeneğinden "tamamen katılıyorum" seçeneğine doğru 1-2-3-4-5 şeklinde puanlandığından, ölçekten alınabilecek tutum puanının 53 ile 265 arasında olması gerektiği anlaşılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, öğrencilerin tutum puanlarının 173 ile 204 arasında değiştiği tespit edilmiştir.

Puanların Normal Dağılım Durumlarının incelenmesi

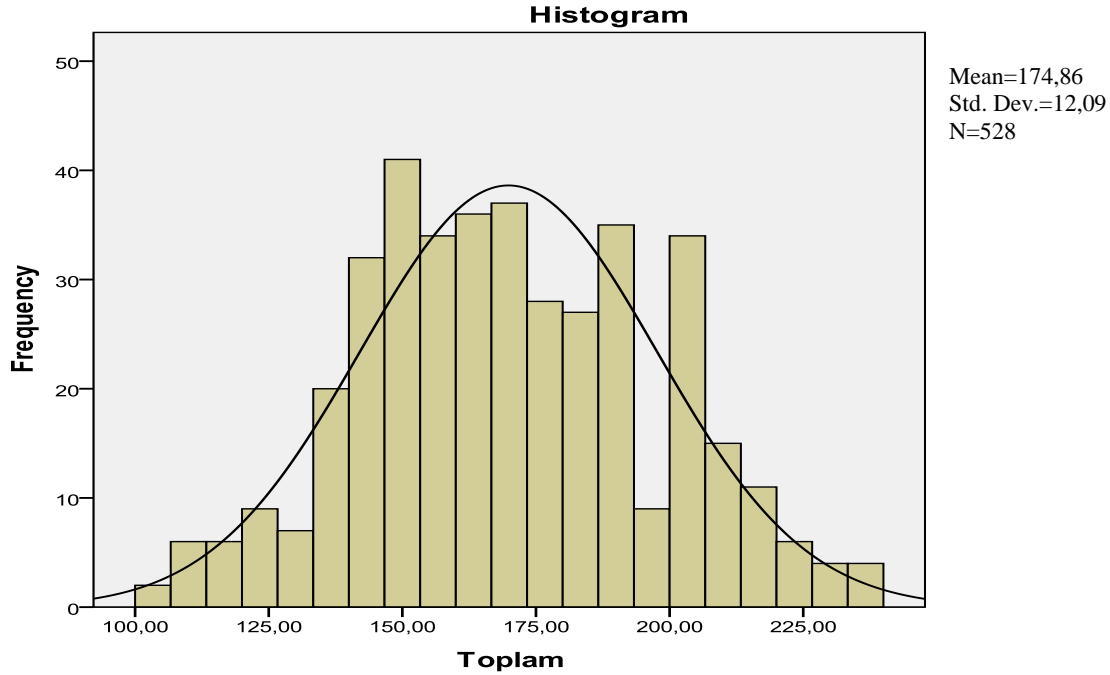
Ölçek geliştirirken verilerin normal dağılım göstermesi önemli bir ön koşuldur (Tavşancıl, 2014). Analizlerde puanların normalden aşırı sapma göstermemesi esas olup, normallik değerlerinin tespiti için üç farklı yöntem kullanılabilir (Büyüköztürk, 2016). Bu çalışmada, her üç yöntem de kullanılarak normallik değerleri tespit edilmiştir.

Birinci yöntem olarak çarpıklık katsayısı, aritmetik ortalama, ortanca ve mod gibi betimsel istatistikler kullanılmıştır. Ölçeğin çarpıklık katsayısının "0" olması ortalamaya göre tam simetrik dağılımı gösterirken; çarpıklık katsayısının +1 ile -1 sınırları içinde kalması ve basıklık değerinin ise +1'den büyük olmaması, puanların normal dağılım gösterdiği şeklinde yorumlanabilir (Büyüköztürk, 2016). Ölçeğe ilişkin betimsel istatistikler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Tutum Ölçeğine İlişkin Betimsel İstatistikler

		İstatistik	Standart Hata
Toplam	Ortalama	174,86	,504
	Ortanca	172,00	
	Varyans	178,69	
	Standart Sapma	12,09	
	Minimum	144,00	
	Maximum	215,00	
	Genişlik (Ranj)	61,00	
	Çarpıklık Katsayısı	-,564	,071
	Basıklık Katsayısı	,236	,161

Tablo 1’de görüldüğü üzere, ölçeğin çarpıklık kat sayısı $-,564$, basıklık değeri $,236$, ortalama değeri $174,86$, ortanca değeri $172,00$ olarak tespit edilmiştir. Elde edilen değerler, yukarıda yapılan açıklamalar ışığında analiz edildiğinde, puanların normal dağılım gösterdiği söylenebilir. Puanların normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için ikinci yöntem olarak histogram incelenmiş ve puanların normal dağılım değerlerini gösteren histogram Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. Puanların Normal Dağılım Değerlerini Gösteren Histogram

Normallik konusunda başvurulan üçüncü yöntem ise grup büyüklüğüne bağlı olarak kullanılan Kolmogorov-Smirnov (K-S) testidir. Grup büyüklüğünün 50’den fazla olması durumunda, Kolmogorov-Smirnov testi de puanların normalliğe uygunluğunu incelemeye kullanılabilir ve bu teste $p > .050$ olması durumunda, puanların normal dağılım gösterdiği söylenebilir (Büyüköztürk, 2016). Kolmogorov-Smirnov (K-S) normallik testi sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Kolmogorov-Smirnov (K-S) Normallik Testi Sonuçları

	Kolmogorov-Smirnov(a)		
	Statistic	df	Sig.
Toplam	,050	528	,058

a. Lilliefors Significance Correction

Tablo 2’de görüldüğü üzere, K-S değeri .058 bulunmuştur ve bu değer, ölçeğe ait veri dağılımının normal olduğunu göstermektedir. Ayrıca, uç değerlerin olup olmadığını tespit etmek amacıyla toplam tutum puanı Z puanına dönüştürülmüştür. Yapılan dönüştürmede, Z puanlarının -2,95 ile 1,88 arasında değerler alarak -3 ile +3 arasında kaldığı ve dolayısıyla uç değerlerin bulunmadığı anlaşılmıştır. Z puanı, bir kişinin aldığı puanın grupta karşılaştırılması sonucu, kişinin nerede olduğunu tespit edilmesi için yapılan bir puanlama biçimidir (Büyüköztürk, 2016).

3. Bulgular

3.1. Geçerlik Çalışmasına İlişkin Bulgular

Korelasyona Dayalı ve Alt-Üst Analiz Ortalamalarına Dayalı Madde Analizi

Ölçekte yer alan maddelerin benzer davranışları ölçme derecesinin tespiti, alınan puanlar ile ölçeğin toplam puanı arasındaki ilişki hesaplanarak yapılmıştır. Ayrıca, ölçekte yer alan her bir maddenin tutum düzeyi bakımından bireyleri ayırt etmede ne derecede yeterli olduğunu belirlemek amacıyla ölçek puanlarına göre üst %27 ve alt %27’lik grubun madde puanları arasındaki farkın anlamlılık derecesine bakılmıştır. Tezbaşaran’a (1996) göre, her bir madde ile testin geri kalanı arasındaki korelasyon ile her madde için üst ve alt gruptaki puanlayıcıların madde puanları ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığı t test ile sıralanır. Taslak tutum ölçeğine ait madde toplam test korelasyonları ve ölçekte yer alan her maddeye ait puan dağılımının alt ve üst gruplarına ait ortalamalar arasındaki farkın anlamlılığına ilişkin sonuçlar Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Taslak Tutum Ölçeğine Ait Madde Toplam Test Korelasyonları ve Her Maddeye Ait Puan Dağılımının Alt ve Üst Gruplarına Ait Ortalamalar Arasındaki Farka İlişkin t Testi Sonuçları.

Sıra No	Hoşgörü Tutum Ölçeği İfadeleri	Madde ile test toplam korelasyonu	Alt-üst grup ortalamalarına dayalı madde analizi
1	Arkadaşlarımla ilişkilerimde nezaket kurallarına uyarım.	0,39**	8,143**
2	Zenci bir çocukla arkadaşlık yapmak istemem.	0,18**	3,542**
3	Benim sevdiğim bir oyunu oynamak istemeyen arkadaşlarımı anlayışla karşılarım	0,23**	4,668**
4	Ülkemizdeki farklı dinlere ait ibadet yerlerinin kapatılması gerektiğini düşünüyorum.	0,36**	7,096**
5	Cinsiyet ayırımı yapan insanları sevmem.	0,35**	6,276**
6	Ülkemizde yaşayan yabancıların, bizimle eşit haklara sahip olmalarını istemem.	0,23**	4,668**
7	Arkadaşlarımı olduğu gibi kabul ederim.	0,15**	4,245**
8	Diğer dinlere inanan din adamlarının söylediklerinin yanlış olduğuna inanırım.	0,36**	7,096**
9	Bütün insanlara karşı anlayışlı davranırım.	0,46**	7,938**
10	Yabancıların ülkemizde oturmalarına izin verilmesinin yanlış olduğunu düşünüyorum.	0,32**	4,907**

11	İnsanların kusurlarını orta çıkarmaya çalışmam.	-0,07	0,102
12	Farklı ırktan olan kişilerle arkadaş olmak istemem.	0,41**	6,509**
13	Arkadaşlarımın düşüncelerini anlamaya çalışırım.	0,43**	8,421**
14	Benim görüşümden farklı olan görüşleri, hemen reddederim.	0,65**	10,353**
15	Çevremdeki insanlarla uyumlu yaşamaya çaba gösteririm.	0,13*	3,681*
16	Ailesinin ekonomik durumu benimkinden düşük olan çocuklarla arkadaş olmak istemem.	0,18**	3,686*
17	Farklı kültürlere sahip insanlarla bir arada yaşamak isterim.	-0,06	0,233
18	Türkçe dışındaki dillerde konuşan insanları sevmem.	0,39**	8,143**
19	Hiç kimsenin manevi değerleriyle alay etmem.	0,21**	3,943**
20	Hoşgörülü olmanın, iyi bir şey olmadığını düşünürüm.	-0,14*	2,077
21	Hoşgörülü davranmakla dünya barışının sağlanacağına inanırım.	0,43**	8,421**
22	Farklı dinlere inanan çocuklarla arkadaş olmak istemem.	0,38**	6,131**
23	Yoksul aile çocuklarıyla arkadaş olmaktan çekinmem.	0,46**	8,099**
24	Arkadaşlarımla oyun oynarken, oyunun kurallarına uyarım.	-0,02	0,452
25	Benimkinden farklı olan görüşleri, doğru olup olmadığına bakmadan reddederim.	0,04	1,356*
26	Kendimi arkadaşlarımdan üstün görürüm.	0,39**	7,256**
27	Arkadaşlarımla sorun yaşadığımda, kendimi onların yerine koyarak düşünürüm.	0,46**	8,382**
28	Benden farklı düşünen arkadaşlarımla yanlış düşündüklerine inanırım.	0,39**	8,143**
29	Dünyadaki bütün insanların değerli olduklarına inanırım.	0,44**	8,434**
30	Arkadaşlarımla hatalarını bulmak beni çok mutlu eder.	0,24**	4,865**
31	Bana yapılmasını istemediğim bir davranışı arkadaşlarıma	-0,24**	0,454**
32	Farklı görüşlerin ülkemizi böleceğine inanırım	0,41**	6,509**
33	İnsanların birbirinden farklı olmalarını doğal karşılarım.	0,42**	6,741**
34	Engelli bir çocukla arkadaş olmak istem.	0,36**	5,510**
35	İnsanlar arasındaki farklılıkların yaşamımıza güzelleştirdiğine inanırım.	0,39**	6,341**
36	Sevmediğim kişilerin haklarına saygı duymam.	0,45**	7,136**
37	Diğer insanların benim gibi düşünmek zorunda olmadığına inanırım.	0,31**	4,204**
38	Polisin, benim gibi düşünmeyen insanlara karşı daha sert davranması isterim.	0,25**	4,577**
39	Tepki vermeden önce bana yapılan davranışların nedenlerini anlamaya çalışırım.	0,36**	7,090**
40	Farklı inançlara sahip insanların yanlış yolda olduklarına inanırım.	0,28**	4,668**
41	Benden farklı inançları olan arkadaşlarımla saygıyla karşılarım.	0,49**	9,306**
42	Bana ters gelen bir davranış olduğunda, nedenlerini araştırmadan tavrımı koyarım.	0,26**	5,206**
43	Kaba davranışlı insanları sevmem.	0,49**	9,819**
44	Türk olmayan çocuklarla arkadaş olmak istemem.	0,44**	8,434**

45	Karşı cinsten çocuklarla oyun oynamaktan çekinmem.	-0,00	0,678
46	Hoşgörülü davrandığım zaman karşımdaki insanların şımaracaklarına inanırım.	0,18**	3,414*
47	Farklı cinsiyetten bir arkadaşımın aynı sırada oturmak istemem.	0,41**	6,509**
48	Olayları hoşgörüyü karşılayan insanlardan hoşlanmam.	0,13*	3,291*
49	Arkadaşlarımla sorun yaşadığımda, kendimi onların yerine koyarak düşünürüm.	0,46**	8,382**
50	Benden farklı düşünen arkadaşlarımla yanlış düşündüklerine inanırım.	0,39**	8,143**
51	İnsanların, aynı olaylara farklı tepkiler göstermelerini doğal karşılarım.	0,14**	3,037**
52	Türkiye'deki bütün yabancıların ülkemizi yıkmaya çalıştıklarına inanırım.	0,41**	6,509**
53	Hata yapmanın doğal olduğunu düşünürüm.	0,21**	4,344**

**<0,000, *<0,05

Tablo 3 incelendiğinde, ölçek maddelerinden 22 tanesine ilişkin madde ile testin geri kalanı arasındaki korelasyon değerinin 0,30'un altında kaldığı görülmektedir. Büyüköztürk'e (2016) göre maddelere ait korelasyon katsayısının mutlak değer olarak .30 ve üzerinde olması maddenin ölçekte yer alabilecek düzeyde olduğunu gösterir. Bundan dolayı; 2., 3., 6., 7., 11., 15., 16., 17., 19., 20., 24., 25., 30., 31., 38., 40., 42., 45., 46., 48., 51. ve 53. maddelerin ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir.

3.1.1. Faktör Analizi

Faktör analizi, çok sayıdaki değişken içerisinde gruplandırılmış temel değişkenleri ya da faktörleri tanımlayarak değişken sayısını azaltmak amacı ile yapılan bir işlemdir (Berk, 2012). Keşfedici faktör analizi, değişkenler arasındaki ilişkilerden hareketle faktör bulmaya yönelik bir işlem; doğrulayıcı faktör analizi ise daha önce tespit edilmiş olan bir hipotezi veya kuramı test etmeye dönük bir işlemdir (Büyüköztürk, 2016). Açımlayıcı faktör analizinde belirli bir ön beklenti ya da denence olmaksızın faktör yükleri (ağırlıkları) temelinde verinin faktör yapısı belirlenirken, DFA ise belirli değişkenlerin bir kuram temelinde önceden belirlenmiş faktörler üzerinde ağırlıklı olarak yer alacağı şeklindeki bir öngörünün test edilmesine dayanır (Güllü, 2017). Hoşgörü değerine yönelik tutumları ölçülebilir ve gözlenebilir değişkenlerle açıklamak için hazırlanan maddelerin görgül kanıtına ulaşmak için faktör analizi yapılmış ve böylelikle, işleyen maddelerin tespit edilmesi, ölçeğin faktör yapısının ortaya çıkarılması ve faktör analizinin bir yapı geçerliliği ölçüsü olarak kullanılabilmesi amaçlanmıştır" (Çevik ve Alat, 2012).

Verilerin Faktör Analizine Uygunluğunun Araştırılması

Elde edilen verilerin faktör analizi yapmak için uygun olup olmadıklarını belirlemek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Testi ve Bartlett Testi kullanılarak, örneklem büyüklüğünün yeterliği ve normallik varsayımı kontrol edilmiştir.

a) Bartlett Testi: Korelasyon matrisinin, bütün köşegen terimleri 1, köşegen dışındaki terimleri 0 olan birim matris olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılan bu test, verilerin çoklu normal dağılımdan gelmiş olmasını gerektirir (Karagöz ve Kösterelioğlu, 2008). Bartlett test sonucunun $p < .05$ düzeyinde anlamlılık göstermesi değişkenler arasında faktör analizi yapmak için yeterli bir ilişki olduğunu göstermektedir (George and Mallery, 2001). Bartlett testinden elde edilen sonuç ne kadar yüksek ise, anlamlı olma olasılığı da o kadar yüksektir (Tavşancıl, 2014).

b) Kaiser–Meyer-Olkin (KMO) Testi: Veri matrisinin faktör analizi için uygun olup olmadığı hakkında bilgi veren KMO katsayısının, faktörleşebilirlik (factorability) için 0,60'dan yüksek çıkması beklenir. KMO testinde bulunan değer 0,50'nin altında ise kabul edilemez, 0,50 zayıf, 0,60 orta, 0,70 iyi, 0,80 çokiyi, 0,90 mükemmeldir (Büyüköztürk, 2016; Karagöz ve Kösterelioğlu, 2008; Kırmızı, 2012; Sharma, 1996).

Örneklem büyüklüğünün yeterliği ve normallik varsayımının kontrolü amacıyla yapılan KMO ve Bartlett testi değerleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Değeri		.892
	X ²	6078,274
Bartlett Testi	Sd.	1275
	p.	.000

Tablo 4'te görüldüğü gibi, elde edilen KMO değerinin .892 olması, örneklem büyüklüğünün analiz için çok iyi düzeyde olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Bartlett test sonucunun p<.05 düzeyinde anlamlılık göstermesi de değişkenler arasında faktör analizi yapmak için yeterli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu durumda, ölçeğin faktör analizi için gerekli şartları taşıdığı söylenebilir.

Faktör Sayısının Belirlenmesi

Faktör sayısını belirlemede kullanılan kriterler şunlardır (Tavşancıl, 2014; Büyüköztürk, 2016; Özer ve Dönmez, 2013):

a) Özdeğere (Eigenvalues) Göre Belirleme: Özdeğeri 1 ve 1'den büyük olan faktörlerin hesaba katılması yaygın olarak kullanılan bir ölçüttür.

b) Çizgi Grafiği (Scree Plot) ile Belirleme: Bu yöntemde; özdeğerlerin grafiği incelenir ve düşey çizginin yataylaştığı yere kadar olan faktörler çözüme dahil edilir. Başka bir deyişle; varyans açıklama oranlarındaki hızlı düşüş belirlenerek faktör sayısına karar verilir.

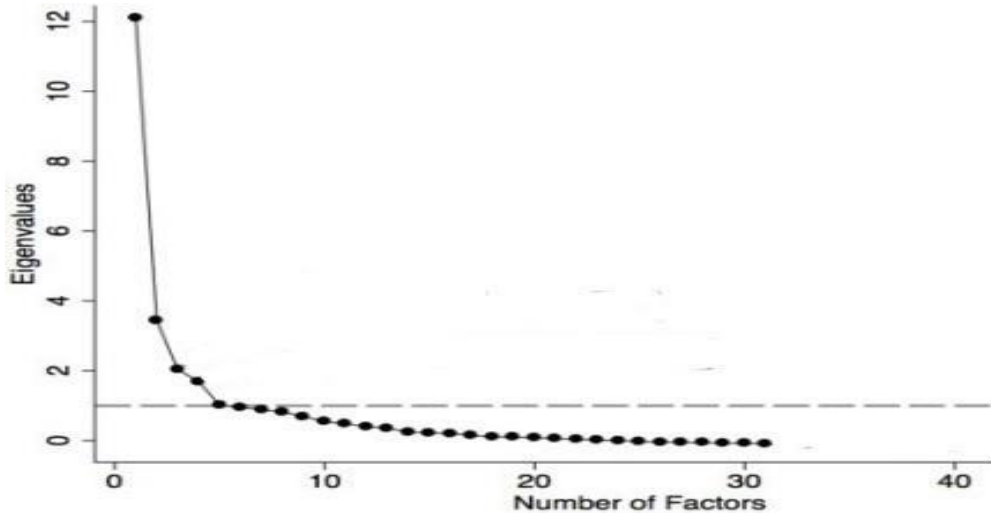
c) Varyansın Oranına Göre Belirleme: Analiz sonunda elde edilen varyans oranları ne kadar büyükse faktör yapısı da o kadar güçlü olur. Sosyal bilimlerde yapılan analizlerde %40 ve %60 arasında değişen varyans oranları yeterli kabul edilmektedir.

Tablo 5. Temel Bileşenler Faktör Analizi Sonuçları

Faktör	Başlangıç Özdeğerleri			Toplam Faktör Yükleri			Döndürülmüş Toplam Faktör Yükleri		
	Top.	Vary.%	Küm.%	Top.	Vary.%	Küm.%	Faktör	Top.	Vary.%
1	22,572	42,588	42,588	22,572	42,588	42,588	11,268	21,260	21,260
2	9,811	18,511	61,100	9,811	18,511	61,100	10,769	20,319	41,579
3	5,856	11,048	72,148	5,856	11,048	72,148	9,189	17,338	58,917
4	4,450	8,396	80,545	4,450	8,396	80,545	8,788	16,581	75,498
5	4,199	7,922	88,466	4,199	7,922	88,466	6,873	12,968	88,466
6	,593	,998	89,775						
7	,584	,990	91,065						
8	,477	,960	92,155						
9	,445	,859	93,184						
10	,388	,821	94,104						
11	,286	,729	94,833						
12	,335	,632	95,465						
13	,288	,544	96,009						
14	,228	,431	96,440						
15	,210	,395	96,836						

16	,200	,378	97,213
17	,174	,328	97,542
18	,130	,245	97,786
19	,118	,223	98,009
20	,097	,182	98,192
21	,096	,181	98,373
22	,085	,159	98,532
23	,080	,150	98,682
24	,074	,139	98,821
25	,067	,126	98,947
26	,063	,119	99,066
27	,059	,112	99,178
28	,050	,095	99,273
29	,047	,089	99,362
30	,045	,084	99,447
31	,031	,053	99,720

Tablo 5 üzerinde yapılan incelemede, yapılan temel bileşenler faktör analizi sonucunda özdeğeri 1'den büyük 5 faktör elde edildiği ve bu 5 faktörün toplam varyansın %88,466'sını açıkladığı tespit edilmiştir. Sosyal bilimlerde yapılan analizlerde %40 ve %60 arasında değişen varyans oranları yeterli kabul edilmektedir (Tavşancıl, 2014). Toplam varyansın %88,466'sını açıklayan bu 5 faktörün varyans açıklama oranları sırasıyla: %21,260; %41,579; %58,917; %75,498; %88,466'dır. Ölçeğin faktör sayısını belirleyen çizgi grafiği (Scree plot) Şekil 2'de sunulmuştur.

Şekil 2. Çizgi Grafiği (Scree Plot)

Şekil 2 üzerinde yapılan incelemede, çizgi grafiğinde beşinci faktörden sonra düşey çizginin yataylaşması ve eğimin sabitlenmeye başlaması üzerine ölçekteki faktör sayısının beş olmasına karar verilmiştir.

3.1.1.1. Açıklayıcı Faktör Analizi

Faktör analizinde, ölçekte yer alan maddelerin azaltılması sırasında; maddelerin yer aldığı faktör yük değerlerinin yüksek olmasına; maddelerin tek bir faktörde yüksek yük değerine diğer faktörlerde ise düşük yük değerine sahip olmasına ve önemli faktörlerin herhangi bir maddede birlikte açıkladıkları ortak faktör varyansının yüksek olmasına dikkat edilmelidir (Kalaycı, 2017). Maddelerin faktör yük değerlerinin .30'dan yüksek olması, bir maddenin yüksek yük değeri verdiği

faktör ile diğer bir faktörün değeri arasındaki farkın en az .10 olması ve maddelerin ortak faktör varyanslarının 1.00'a yakın ya da .66'nın üzerinde olması beklenmektedir (Tavşancıl, 2014; Büyüköztürk, 2016).

Ölçekte yer alan maddelerin faktör yük değerleri üzerinde yapılan incelemede, faktör yük değeri 0,30'un altında kalan, 37. ve 10. maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Ölçek tekrar faktör analizine tabi tutularak maddelerin hangi faktörler altında olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen 5 temel faktör eksen döndürmesine (rotation) tabi tutulmuştur. Bu çalışmada, yorumlanma kolaylığı ve kullanım sıklığından dolayı dik döndürme (orthogonal) yöntemlerinden varimax kullanılmıştır (Tavşancıl; 2014; Büyüköztürk, 2016). 5 faktör için varimax yöntemi ile döndürülmüş maddelerin faktör yüklerine ait veriler Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Ölçek Maddelerinin Döndürülmüş Temel Bileşenler Analizi Sonucundaki Faktör Yük Değerleri

Maddeler	Faktör Numarası				
	1. Faktör (Anlayış)	2. Faktör (Saygı)	3. Faktör (Empati)	4. Faktör (Esneklik)	5. Faktör (Önyargı)
9. Bütün insanlara karşı anlayışlı davranırım.	0,813				
13. Arkadaşlarımla düşüncelerini anlamaya çalışırım.	0,795				
23. Yoksul aile çocuklarıyla arkadaş olmaktan çekinmem.	0,775				
21. Hoşgörülü davranmakla dünya barışının sağlanacağına inanırım.	0,697				
29. Dünyadaki bütün insanların değerli olduklarına inanırım.	0,710				
22. Farklı dinlere inanan çocuklarla arkadaş olmak istemem.	0,571				
4. Ülkemizdeki farklı dinlere ait ibadet yerlerinin kapatılması gerektiğini düşünüyorum.		0,785			
41. Benden farklı inançları olan arkadaşlarımla saygıyla karşılarım.		0,674			
34. Engelli bir çocukla arkadaş olmak istem.		0,741			
36. Sevmediğim kişilerin haklarına saygı duymam.		0,651			
28. İnsanların kusurlarını araştırmak hoşuma gider.		0,561			
49. Farklı kültürleri öğrenmek isterim.		0,533			
47. Farklı cinsiyetten bir arkadaşımın aynı sırada oturmak istemem.		0,561			
35. İnsanlar arasındaki farklılıkların yaşamımıza güzelleştirdiğine inanırım.			0,755		
1. Arkadaşlarımla ilişkilerimde nezaket kurallarına uyarım.			0,682		

27. Arkadaşlarımla sorun yaşadığımda, kendimi onların yerine koyarak düşünürüm.	0,690	
39. Tepki vermeden önce bana yapılan davranışların nedenlerini anlamaya çalışırım.	0,545	
26. Kendimi arkadaşlarımdan üstün görürüm.	0,454	
43. Kaba davranışlı insanları sevmem.		0,698
14. Benimkinden farklı olan görüşleri, hemen reddederim.		0,745
33. İnsanların birbirinden farklı olmalarını doğal karşılarım.		0,640
12. Farklı ırktan olan kişilerle arkadaş olmak istemem.		0,521
5. Cinsiyet ayırımı yapan insanları sevmem.		0,432
18. Türkçe dışındaki dillerde konuşan insanları sevmem		0,736
44. Türk olmayan çocuklarla arkadaş olmak istemem.		0,677
8. Diğer dinlere inanan din adamlarının söylediklerinin yanlış olduğuna inanırım.		0,651
32. Farklı görüşlerin ülkemizi böleceğine inanırım.		0,510
52. Türkiye'deki bütün yabancıların ülkemizi yıkmaya çalıştıklarına inanırım.		0,444
50. Benden farklı düşünen arkadaşlarımla yanlış düşündüklerine inanırım.		0,421

Tablo 6'da görüldüğü gibi, yapılan varimax döndürme işlemi sonucunda, faktör yük değerleri .813 ile .432 arasında değişen 5 faktör elde edilmiştir. Elde edilen beş faktör sırasıyla, 1. Faktörde 6 madde "Anlayış" alt boyutunu, 2. Faktörde 7 madde "Saygı" alt boyutunu, 3. Faktörde 5 madde "Empati" alt boyutunu, 4. Faktörde 5 madde "Esneklik" alt boyutunu, 5. Faktör, 6 madde "Önyargı" alt boyutunu oluşturmaktadır. Yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen 5 faktör ve bu 5 faktörün alt boyutları ile bu alt boyutlarda yer alan maddeler Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Faktörlerin İsimleri, Maddelerin Faktörlere Göre Dağılımı

Faktörler	Maddelerin Faktörlere Dağılımı	Toplam Madde Sayısı
Faktör 1 (Anlayış)	9,13,21,23,22,29	6
Faktör 2 (Saygı)	4, 28, 34,36,41,47,49	7
Faktör 3 (Empati)	1,26, 27,35,39	5
Faktör 4 (Esneklik)	5,12,14,33,43	5
Faktör 5 (Önyargı)	8,14,18,32,50,52	6

Tablo 7'den anlaşılacağı üzere, yapılan açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre nihai ölçek 5 faktör altında toplanmış 29 maddeden oluşmuştur. 14'ü olumlu, 15'i olumsuz olmak üzere toplamda 29 maddeden alınabilecek en düşük puan 29, en yüksek puan 145'tir.

3.1.1.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Tutum ölçeğinin faktör yapısının mevcut verilerle ne oranda uyum sağladığını belirlemek amacıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) uygulanmıştır. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda ulaşılan verilerin doğrulanması amacıyla uygulanan DFA için için Statistical Package of Analysis of Moment Structures (AMOS.21) programı kullanılmıştır. DFA, belirlenen faktörler arasında yeterli düzeyde ilişki bulunup bulunmadığını, hangi değişkenlerin hangi faktörlerle ilişkili olduğunu, faktörlerin birbirlerinden bağımsız olup olmadığını, faktörlerin modeli açıklamakta yeterli olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılır (Özdamar, 2015). DFA'nın öncelikli amacı, daha önce tanımlanmış olan bir faktör modelinin gözlenen veri seti ile uyuşma yeteneğini belirlemektir (Sümbüloğlu ve Akdağ, 2009). Uyum, bir modelin veriyi yani varyans kovaryans matrisini yeniden üretebilme kabiliyeti olarak adlandırılmakta olup, yapısal eşitlik modeli alanyazınında sürekli geliştirilen çok sayıda uyum istatistiği bulunmaktadır (Erkorkmaz, Etikan, Demir, Özdamar ve Sanisoğlu, 2013).

DFA sonuçlarına göre öncelikle beklenen kovaryans matrisi ile gözlenen kovaryans matrisi arasındaki farkın anlamlılığı hakkında bilgi veren p değerinin incelenmesi gerekmektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2016). Ki-kare (χ^2) yapısal eşitlik modelinde tüm modelin uygunluğunu hesaplamak için hipotezi test eden geleneksel bir ölçümdür (Erkorkmaz vd., 2013). Ki-kare istatistiği, indeks uyum eksikliği olarak açıklanır (Stapleton, 1997). Bu indekslerden bir diğeri de karşılaştırmalı uyum indeksidir (Comparative Fit Index, CFI). Önerilen model ile bağımsız model arasındaki uyumu hesaplayan bu indekse göre 0.90 ve üzerindeki değerler modelin uyum gösterdiğini belirtmektedir (Dickey, 1996; Byrne, 1998). Uyum iyiliği indeksi [Goodness of Fit Index (GFI)] ve düzeltilmiş uyum iyiliği indeksi [Adjusted Goodness of Fit Index (AGFI)] ortaya çıkan modelin açıkladığı örneklem varyansı olarak kabul edilir ve modelin örneklemdeki varyans matrisini ne oranda ölçtüğünü gösterir. GFI ve AGFI değerleri 0-1 arasında değişmekte ve değer 0.90 ve üzerinde olması modelin uyumlu olduğunu göstermektedir (Kline, 2005). Bir başka indeks ise temel modelle karşılaştırılan modelin uyum eksikliğini tahmin etmek amacıyla kullanılan tahminin kök hata kareler ortalaması indeksi [Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA)] olup, RMSEA değerinin 0 veya 0'a yakın olması, önerilen modelin mükemmel olduğunu gösterir. RMSEA değerinin 0.08 altında olması iyi bir model için beklenen sonuç iken, bu değer 10'dan küçük olması zayıf uyuma işaret eder (Tatar, 2005; Güzeller, 2005). Diğer bir indeks ise kök artık kareler ortalaması [Root Mean Square Residual (RMR)] indeksidir ki bu indeks değerinin 0-1 arasında olması gerekir ve 0.05 den küçük olması iyi uyumu gösterir (Schermelleh-Engel and Moosbrugger, 2003).

Yapısal Model ve Faktörleri

Model uyumu konusunda en önemli ölçütlerden biri χ^2 değeridir. Küçük örneklerde χ^2 değerinin küçülmesiyle model uyumu arttığından, model uyumu için χ^2 'nin yanı sıra RMSEA, AGFI, RMR, GFI, NFI ve CFI gibi uyum indekslerine de bakılmalıdır (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2016).

DFA sonucuna göre ölçeğin χ^2/df oranı 3,452 olarak hesaplanmıştır ($\chi^2=5854.965$, $df=1315$, $p<.001$). χ^2/df oranının 0,10 ile 3 arasında olması uygun görülmele birlikte, χ^2/df oranının 3'ün altında olması mükemmel uyumu, 5'in altında olması ise orta düzeyde uyumu ifade etmektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2016; Uygun ve Engin, 2014). Bu çalışmada bulunan 3,452 oranı, ölçüm modelinin verilere orta derecede uyum sağladığını göstermektedir. Ölçeğin CFI [Comperative Fit Index (karşılaştırmalı uyum indeksi)] değeri 0.93, NFI [Normed Fit Index (ölçeklendirilmiş uyum indeksi)] değeri 0.88 olarak hesaplanmıştır. GFI [Goodness of Fit Index (uyum indeksi)] değeri 0.91 ve AGFI [Adjusted Goodness of Fit Index, (düzeltilmiş uyum iyiliği indeksi)] değeri 0.90 olarak hesaplanan modelin RMR [Root Mean Square Residual (kök artık

kareler ortalaması)] değeri 0.028 olarak belirlenmiştir. Modelin RMSEA [Root Mean Square Error of Approximation (tahminin kök hata kareler ortalaması indeksi)] değeri ise 0.053 olarak belirlenmiştir. Tablo 8’de en sık kullanılan uyum indekslerinin kabul edilebilir sınır değerleri (Schermelleh-Engel and Moosbrugger, 2003) ile önerilen modelin hesaplanan uyum değerleri verilmiştir.

Tablo 8. Önerilen Modelin Uyum Değerleri ve Standart Uyum Ölçütleri

Uyum Ölçütleri	Hesaplanan Uyum Değerleri	İyi Uyum Değerleri	Kabul Edilebilir Uyum Değeri
GFI	0.91	0.95<GFI<1.00	0.90<GFI<0.95
AGFI	0.90	0.90<AGFI<1.00	0.85<AGFI<0.90
CFI	0.93	0.95<CFI<1.00	0.90<CFI<0.95
RMR	0.028	0.00<RMR<0.05	0.05<RMR<0.10
RMSEA	0.053	0.00<RMSEA<0.05	0.05<RMSEA<0.10
NFI	0.88	0.95<NFI<1.00	0.90<NFI<0.95

Tablo 8’de de görülebileceği gibi, modele ait uyum indeksleri [GFI=0.91, AGFI=0.90, CFI=0.93, RMR=0.028, RMSEA=0.53, NFI=0.88] olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan değerlerin mükemmel uyum (fit) değerlerine sahip olmamakla birlikte, kabul edilebilir sınırlar içinde oldukları görülmektedir. Elde edilen sonuçlar, ölçeğin faktör yapısını doğrular nitelikte olup, modelin veri ile iyi bir uyum sağladığını göstermektedir.

3.2. Güvenirlik Çalışmasına İlişkin Bulgular

Tablo 9. Güvenirlik Testi (Reliability Statistics)

Ölçek	İtem Sayısı	Cronbach's Alpha
Anlayış	6	.88
Saygı	7	.84
Empati	5	.79
Esneklik	5	.74
Önyargı	6	.71
Toplam Ölçek	29	.87

Tablo 9’da görüldüğü gibi, ölçeğin “Anlayış” alt boyutunun güvenirlik katsayısı .88, “Saygı” alt boyutunun güvenirlik katsayısı .84, “Empati” alt boyutunun güvenirlik katsayısı .79, “Esneklik” alt boyutunun güvenirlik katsayısı .74, “Önyargı” alt boyutunun güvenirlik katsayısı .71 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin tamamına ait güvenirlik katsayısı ise .87 olarak belirlenmiştir. Büyüköztürk (2016), Kayış (2009) ve Tavşancıl’a (2014) göre, ölçeğin alt boyutlarına ilişkin güvenirlik katsayıları ile ölçeğin tamamına ait güvenirlik katsayısının yüksek olduğu söylenebilir.

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin hoşgörü değerine ilişkin tutumlarının belirlenmesi için geçerli ve güvenilir bir tutum ölçeği geliştirmeyi amaçlayan bu çalışmada, 548 ilkokul dördüncü sınıf öğrencisine uygulanan 75 maddelik taslak tutum ölçeğinden; 14’ü olumlu, 15’i olumsuz olmak üzere toplam 29 maddeden oluşan nihai bir ölçek elde edilmiştir. Nihai ölçeğe uygulanan AFA sonucunda, ölçekteki maddelerin 5 faktör altında toplandığı görülmüş ve bu 5 faktör “Anlayış”, “Saygı”, “Empati”, “Esneklik” ve “Önyargı” olarak adlandırılmıştır. Özdeğeri 1’den büyük bu 5 faktörün toplam varyansın %88,46’sı açıkladığı tespit edilmiştir. Yapılan DFA sonucunda, ölçeğe ait uyum indeksleri; GFI=0.91, AGFI=0.90, CFI=0.93, RMR=0.028, RMSEA=0.53, NFI=0.88 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan değerlerin ölçeğin faktör yapısını doğrular nitelikte olduğu ve modelin

veri ile iyi bir uyum sağladığı belirlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda elde edilen ölçeğe ait Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı .87 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre ölçeğin güvenirliğinin oldukça yüksek olduğu söylenebilir.

Demokrasi, insan hakları, adalet ve dayanışmaya dayanan, farklılıklara tahammülün esas alındığı, önyargıların terk edildiği, ötekileştirme ve tecridin bulunmadığı bir toplumsal bilincin yaratılmasında hoşgörünün yadsınamaz bir önemi bulunmaktadır. Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hoşgörü ortamının sağlanması ve sorunların daha barışçıl yöntemlerle çözüme kavuşturulabilmesi için eğitim kurumları başta olmak üzere, ailede ve diğer bütün kurum ve kuruluşlarda zaman zaman bireylerin hoşgörü değerine ilişkin tutumlarının belirlenmesi önemli sonuçlar sağlayabilir. Bunun için, bu çalışma ile geliştirilen Hoşgörü Tutum Ölçeği, ilkökul dördüncü sınıf düzeyindeki bireyler başta olmak üzere, diğer bireylerin de hoşgörü değerine ilişkin tutumlarının belirlenmesinde geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olarak kullanılabilir.

İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin hoşgörü değerine ilişkin tutumlarının belirlenmesi amacıyla geliştirilen ölçeğin, geçerlilik ve güvenirlik şartlarını taşıdığı anlaşıldığından, ölçek daha sonra yapılacak araştırmalarda veri toplama aracı olarak kullanılabilir. Bu çalışma, ilkökul dördüncü sınıf öğrencileriyle ve ilkökul dördüncü sınıf sosyal bilgiler programında yer alan hoşgörü değeriyle sınırlı tutulmuştur. Başka sınıf düzeyinde öğrencilerle ve başka değerler esas alınarak farklı tutum ölçekleri de geliştirilebilir. Ayrıca, geliştirilen Hoşgörü Tutum Ölçeğinde bulunan yapılar başka çalışmalarla da desteklenebilir.

KAYNAKÇA

- Ajzen, I. and Fishbein, M. (1977). Attitude-behavior relations: A theoretical analysis and review of empirical research. *Psychological Bulletin*, 84(5), 888-918
- Akarsu, B. (1998). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Akbaş, O. (2004). *Türk milli eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının ilköğretim II. Kademedeki gerçekleştirme derecesinin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Akbaşlı, S., Yanpar-Yelken, T. ve Sünbül, Ö. (2010). Öğretmen adayları demokratik eğilim ölçeği geliştirme çalışması. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 94-108.
- Aktepe, V. (2010). *İlköğretim 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde "yardımseverlik" değerinin etkinlik temelli öğretimi ve öğrencilerin tutumlarına etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara
- Aladağ, S. (2009). *İlköğretim sosyal bilgiler öğretiminde değer eğitimi yaklaşımlarının öğrencilerin sorumluluk değerini kazanma düzeyine etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Arslan, A. (2006). Bilgisayar destekli eğitim yapmaya ilişkin tutum ölçeği. *Yüzüncüyıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, III (II), 34-43.
- Aydın, O. (2002). Davranış üzerinde sosyal etkiler. E. Özkalp, (Ed.) *Davranış Bilimlerine Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Baysal, A.C. (1981). *Sosyal ve Örgütsel Psikolojide Tutumlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları.
- Berk, F. (2012). İlköğretim sosyal bilgiler dersinde uygulanan performans görevlerine yönelik geliştirilen tutum ölçeğinin geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *Turkish Studies-*

International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 7(3), 597-615, Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.3579, <http://www.turkishstudies.net>, ANKARA-TURKEY

- Bloom, B. S. (2012). *İnsan Nitelikleri ve Okulda Öğrenme*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Büyükkaragöz, S. (1995). *Yükseköğretim Programları ve Demokratik Tutumlar*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Byrne, B. M. (1998). *Structural Equation Modeling With Lisrel, Prelis and Simlis: Basic Concepts, Applications and Programming*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Çalışkan, H. ve Sağlam, H. İ. (2012). Hoşgörü Eğilim Ölçeğinin Geliştirilmesi ve İlköğretim Öğrencilerinin Hoşgörü Eğilimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(2), 1431-1446
- Çevik, C. ve Alat, K. (2012). Uygulama öğretmenlerinin öğretmenlik uygulaması dersine yönelik tutum ölçeği geliştirilmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2), 359-380
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Demircioğlu, İ. H. (2008). Using historical stories to teach tolerance: The experiences of Turkish eighth-grade students. *Social Studies*, 99 (3), 105-110.
- Devellis, R. F. (2017). *Scale Development Theory and Applications*. London: SAGE Publications Inc.
- Dickey, D. (1996). Testing the fit of our models of psychological dynamics using confirmatory methods: An introductory primer. *Advances in Social Science Methodology*, Bruce Thompson (Ed.). London: JAI Press.
- Dilmaç, B. (1999). *İlköğretim öğrencilerine insani değerler eğitimi verilmesi ve ahlaki olgunluk ölçeği ile eğitimin sınanması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Dilmaç, B. (2007). *Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği ile Sınanması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya
- Erkorkmaz, Ü., Etikan, İ., Demir, O., Özdamar, K. ve Sanisoğlu, Y. (2013). Doğrulayıcı faktör analizi ve uyum indeksleri, *Türkiye Klinikleri J Med Sci*, 33(1), 210-223
- Ersoy, A. F. (2007). *Sosyal bilgiler dersinde öğretmenlerin etkili vatandaşlık eğitimi uygulamalarına ilişkin görüşleri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- George, D. and Mallery, P. (2016). *IBM SPSS Statistics 23 Step by Step: A Simple Guide and Reference*. New York: Routledge.
- Güllü, A. (2017). Yakın ilişkilere ilişkin inanç ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışmaları. *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(35), 213-224 DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12718> ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY
- Güneş, H. (2015). *Eğitim Bilimleri Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Ütopya yayınevi.

- Güzeller, C. O. (2005). *Orta öğretim kurumları öğrenci seçme ve yerleştirme sınavının geçerliği*. Yayınlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Kağıtçıbaşı, Ç. ve Cemalcılar, Z. (2016). *Dünya Bugüne İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınevi
- Kalaycı, Ş. (2017). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Dinamik Akademi Yayın Dağıtım.
- Karagöz, Y. ve Kösterelioğlu, İ. (2008). İletişim becerileri değerlendirme ölçeğinin faktör analizi metodu ile geliştirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), 81-97.
- Karasar, N. (2017). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Kayış, A. (2009). Güvenirlilik analizi. Şeref Kalaycı (Ed.), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kaymakcan, R. (2007). Ahlaki bir değer olarak hoşgörü ve eğitimi. R. Kaymakcan ve M. Uyanık (Ed.). *Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlak*. İstanbul: DEM yayınları
- Keleş, B. (1995) Türk kültüründe hoşgörü. *Uluslararası Hoşgörü Kongresi Bildirileri*. Antalya: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kıncal, R. Y. ve Işık, H. (2003). Demokratik eğitim ve demokratik değerler. *Eğitim Araştırmaları*, 11, 54-58.
- Kırmızı, F. S. (2012). Öğretmen adaylarının kitap okuma alışkanlığına yönelik tutum ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(3), 2353-2366, Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.3372, <http://www.turkishstudies.net>, ANKARA-TURKEY
- Kıroğlu, K., Elma, C., Kesten A. ve Egüz, Ş. (2012). Üniversitede demokratik bir değer olarak hoşgörü. *Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 86-104
- Kline, R. B. (2005). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. New York: Guilford Publication, Inc.
- Köklü, N. (1995). Tutumların ölçülmesi ve likert tipi ölçeklerde kullanılan alternatif seçenekler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 28 (2), 81-94.
- Kuyurtar, M. (2000). *Ortaçağ İslam düşüncesinde hoşgörü*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- McGowan, T. M., & Godwin, C. M. (1986). Citizenship education in the early grades: A plan for action. *Social Studies*, 30, 108-207.
- Morgan, C.T. (2015). *Psikolojiye Giriş*. Ankara: Eğitim Kitabevi Yayınları
- Öner, N. (1999). *Felsefe Yolunda Düşünceler*. Ankara: Akçağ yayınları
- Özdamar, K. (2015). *Paket Programlarla İstatistiksel Veri Analizi I*. Eskişehir: Nisan Kitabevi
- Özer, N. ve Dönmez, B. (2013). Güvenlik kameraları ve okul güvenliği: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(3), 437-448, Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.4584, www.turkishstudies.net, ANKARA-TURKEY
- Schermelleh-Engel, K. and Moosbrugger, H. (2003). Models: Tests of significance and descriptive, *Psychological Research Online*, 8(2). 23-74

- Selvi, K. (2006). Developing a teacher trainees' democratic values scale: Validity and reliability analyses. *Social Behavior and Personality*, 34 (9), 1171-1178
- Sharma, S. (1996). *Applied Multivariate Techniques*. J. Wiley & Sons Inc., New York.
- Stapleton, C.D. (1997). Basic concepts and procedures of confirmatory factor analysis. *Paper Presented at The Annual Meeting of The Southwest Educational Research Association* (Austin, January).
- Sümbüloğlu K. ve Akdağ B. (2009). *İleri Biyoistatistiksel Yöntemler*. Ankara: Hatipoğlu Yayınları
- Şahin, Ç. (2011). Perceptions of prospective teachers about tolerance Education. *Educational Research and Reviews*, 6 (1), 77-86.
- Taş, H. (2016). *Mesnevî Destekli Değerler Eğitiminin İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Tutumlarına Etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Taş, H. ve Kiroğlu, K. (2017). Mevlâna'nın dinler-üstü bir hümanist olduğu savı üzerine bir değerlendirme. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(13), 557-576, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11870>, <http://www.turkishstudies.net>, ANKARA-TURKEY
- Tatar, A. F. (2009). *Okul öncesi eğitiminde (5-6 yaş) hoşgörü eğitimi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Tavşancıl, E. (2014). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tezbaşaran, A. (1996). *Likert Tipi Ölçek Geliştirme Kılavuzu*. Ankara: Psikologlar Derneği Yayınları.
- Uygun, S. ve Engin, G. (2014). Temel demokratik değerler ölçeği: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(5), 2021-2031, www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.6660, ANKARA-TURKEY
- Walzer, M. (1998). *Hosgörü Üzerine*. Abdullah Yılmaz (Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Yeşil, R. (2002). *Okul ve ailede insan hakları ve demokrasi eğitimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Yeşil, R. (2010). Demokratik öğretmen kararlılığı ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliği. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 10, 2615-2642.
- Yeşilyaprak, B. (2012). *Eğitimde Rehberlik Hizmetleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Yürüşen, M. (1996). *Liberal Bir Değer Olarak Ahlaki ve Siyasal Hoşgörü*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

EK: Hoşgörü Tutum Ölçeği

Sıra No	Aşağıdaki ifadelere ne derece katıldığınızı ya da katılmadığınızı, ifadenin karşısında yer alan kutuların içerisine (X) işareti koyarak belirtiniz.	Kesinlikle Katılmıyor	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1	Bütün insanlara karşı anlayışlı davranırım.	1	2	3	4	5
2	Farklı dinlere inanan çocuklarla arkadaş olmak istemem.*	1	2	3	4	5
3	Arkadaşlarımın düşüncelerini anlamaya çalışırım.	1	2	3	4	5
4	Ülkemizdeki farklı dinlere ait ibadet yerlerinin kapatılması gerektiğini düşünüyorum.*	1	2	3	4	5
5	Yoksul aile çocuklarıyla arkadaş olmaktan çekinmem.	1	2	3	4	5
6	Engelli bir çocukla arkadaş olmak istem.*	1	2	3	4	5
7	Hoşgörülü davranmakla dünya barışının sağlanacağına inanırım.	1	2	3	4	5
8	Sevmediğim kişilerin haklarına saygı duymam.*	1	2	3	4	5
9	Dünyadaki bütün insanların değerli olduklarına inanırım.	1	2	3	4	5
10	İnsanların kusurlarını araştırmak hoşuma gider.*	1	2	3	4	5
11	Benden farklı inançları olan arkadaşlarımı saygıyla karşılarım.	1	2	3	4	5
12	Kendimi arkadaşlarımdan üstün görürüm.*	1	2	3	4	5
13	Farklı kültürleri öğrenmek isterim.	1	2	3	4	5
14	Benimkinden farklı olan görüşleri, hemen reddederim.*	1	2	3	4	5
15	İnsanlar arasındaki farklılıkların yaşamımıza güzelleştirdiğine inanırım.	1	2	3	4	5
16	Farklı ırktan olan kişilerle arkadaş olmak istemem.*	1	2	3	4	5
17	Arkadaşlarımla sorun yaşadığımda, kendimi onların yerine koyarak düşünürüm.	1	2	3	4	5
18	Türkçe dışındaki dillerde konuşan insanları sevmem.*	1	2	3	4	5
19	Cinsiyet ayırımı yapan insanları sevmem.	1	2	3	4	5
20	Diğer dinlere inanan din adamlarının söylediklerinin yanlış olduğuna inanırım.*	1	2	3	4	5
21	Tepki vermeden önce bana yapılan davranışların nedenlerini anlamaya çalışırım.	1	2	3	4	5
22	Farklı görüşlerin ülkemizi böleceğine inanırım.*	1	2	3	4	5
23	Arkadaşlarımla ilişkilerimde nezaket kurallarına uyarım.	1	2	3	4	5
24	Benden farklı düşünen arkadaşlarımla yanlış düşündüklerine inanırım.*	1	2	3	4	5
25	Kaba davranışlı insanları sevmem.	1	2	3	4	5
26	Türk olmayan çocuklarla arkadaş olmak istemem.*	1	2	3	4	5
27	İnsanların birbirinden farklı olmalarını doğal karşılarım.	1	2	3	4	5
28	Farklı cinsiyetten bir arkadaşımın aynı sırada oturmak istemem.*	1	2	3	4	5
29	Türkiye'deki bütün yabancıların ülkemizi yıkmaya çalıştıklarına inanırım.*	1	2	3	4	5

* Olumsuz cümleleri ifade etmektedir.